Služba Božja, 37(1997), 99-118

ČLANCI I RASPRAVE

LITURGIJSKI OBIČAJNIK SINJSKE CRKVE

JOSIP SOLDO
Franjevačka klasična gimnazija Sinj

UDK 264.11
Stručni članak

U arhivu Franjevačkoga samostana u Sinju čuva se rukopisni liturgijski običajnik za crkvu Gospe od milosti u Sinju napisan 1752. g. Auktor članka analizira običajnik i njegov sadržaj koji odražava liturgijsku praksu franjevaca i njima povjerenoga naroda u 18. i 19. stoljeću. Članak obiluje dragocjenim podacima za kulturnu povijest hrvatskoga naroda na tom dijelu naše domovine i u navedenome povijesnom trenutku posebno o vjerskim običajima, pjesmama, ophodima, religioznim nazivima, štovanju pokojnika, čašćenju građanskih i crkvenih vlasti ...

U V O D

Duhovni rad u sinjskom svetištu od 18. stoljeća do naših dana najbolje se može upoznati iz Običajnika koji je 1752. g. napisao fra Petar Filipović. Prema njemu ćemo nastojati upoznati molitveni duh sinjskih redovnika koji se prenosio i na građane, a preko župnika i na okolne seljake. Upravo, suživljavanje prirodnog života s duhovnim, ispunjenje praznine stvarane uslijed briga i udaraca, pronalaženje nutarnjeg mira i utjehe željeli su franjevci i uopće svećenici pružiti preko crkvenih obreda narodu Sinja i Sinjske krajine.

1. Opis Običajnika

Spomenuti običajnik sinjske crkve nosi naslov: *NAÇIN I UPPRAVVA oni posala koji se priko godiscta çine u ovoj czarkvi B.D. Marie od millostih u varoschu Signskomu upisan G. MDCCLII.*[1] Napisan je hrvatskim jezikom, latinicom na 34 stranice. Njemu je dodan nešto kraći običajnik na talijanskome jeziku (17 stranica). Knjiga se dosta upotrebljavala i stoga su joj uglovi požutjeli. Služila je i u 19. st. jer su zabilježene izmjene i nadodan način slavljenja blagdana sv. Paulina iz Nole (22. lipnja), svetkovine uvedene u Sinju 1803. godine.

NÀÇIN I UPPRAVVA
ONÌ POSÀLÀ KOJÌSE PRIKOGODISCTA ÇINÈ
U OVÒJ CZÀRKVI
B. D. MARIÈ OD MILLOSTÌH
U VÀROSCU SIGNSKÒMU
UPÌSÀN G.
MDCCLII.

Naslovna stranica rukopisnoga liturgijskog običajnika sinjske crkve iz 1752. g.

Običajnik je napisao fra Petar Filipović jer se običaji u crkvama ne mogu "lako na pameti daržat" tim teže što se redovnici često mijenjaju "od mista do mista". Stoga je smatrao potrebitim da bi "svaki prigledavši ima svitlost za učinit ovi sveti običaj službe Božje". P. Filipović je običajnik napisao hrvatskim jezikom, ikavicom, s dosta talijanizama, ali veoma zanimljivim leksikom, a i stilom, te ga u ovom

[1] Knjižnica Franjevačkoga samostana, Rukopisi, fasc. 1, sv. 1.

opisu liturgijskog života u sinjskoj crkvi često citiramo uz neznatne izmjene (bez dvostrukih suglasnika, mjesto slova ç - "č", bez upotrebe velikih slova gdje po današnjem pravopisu se ne stavljaju i dr.). Uz građansko označavanje satova (uri) upotrebljavani su satovi prema liturgijskim časovima - službe Božje koju su redovnici zajednički molili, a po kojem je dan počimao s večernjom (zimi u 17,00 sati, a ljeti u 20,00 sati).

2. Blagdani i "spozicioni"

Glavni blagdani su u sinjskoj crkvi bili: Mlado ljeto (1.siječnja); Vodokršće - Bogojavljenje (6. siječnja); Ime Isusovo (14. siječnja); Svijećnica - "Candalora" (2. veljače); Čista srijeda; dani Velikoga tjedna; Uskrs; sv. Josip (19. ožujka); sv. Marko (25. travnja); sv. Paško (17. svibnja); Duhovi; Tijelovo; sv. Ante Padovanski (13. lipnja); Gospa od anđela - Porcijunkula (2. kolovoza); Velika Gospa (15. kolovoza); Mala Gospa (8. rujna); sv. Franjo Asiški (4. listopada); Dan mrtvih (2. studenoga); Neoskvrnjeno začeće B. Djevice Marije (8. prosinca); Božić (25. prosinca).

Obredi su imali izrazito samostanski pečat. Redovničko "oficije" - časoslov utkano je u sve obrede večernji i povečerja (*vesperae* i *completorium* koji se u običajniku naziva "kumplita").[2] Božanskim časovima počimali su i završavali obredi. Time je samostanska službena molitva postajala dio vjerničkoga sudjelovanja u liturgijskim slavljima, a to je djelovalo i na privrženost puka Božjega redovnicima koji za njih mole njima nepoznatim jezikom - latinskim, pjevaju himne mističnim gregorijanskim pjevom. Važnost okupljanja redovnika na molitvu oglašavala se zvonima koja su danju i noću pozivala franjevce na slavljenje Boga. Ista zvona su upozoravala narod na prisutnost Božju, na slavljenje Djevice i Svetaca, pa i na početak korizmenog posta polsatnim zvonjenjem u veliko zvono prije ponoći (Čiste srijede) ili najavljivanja smrti najdražih, pozivalo na molitvu za mrtve. To je jedan od načina poistovjećivanja redovničkoga molit-

2 Časoslov (oficije) u 18. se stoljeću sastojao od večernje (*vesperae*), povečerja (*completorium*), noćnice (*nocturnum*) s devet psalama i devet čitanja, pohvala (*laudes*), prvoga (*prima*), trećega (*tertia*), šestoga (*sexta*) i devetoga časa (*nona*). Opširnije o tome usp: RIGHETTI M., *Manuale di storia liturgica,* vol. II, ed. Ancora 1969, 793-800.

venog života na sudbonosnim udarcima života, produbljivanje suživota s jedne i s druge strane samostanskog zida. Visoki kameni zid ih je dijelio, ali zvuk zvona sjedinjavao pozivom na molitvu, u crkvi na službenu molitvu Crkve ali i vjernike je na nju upozoravao da se duhom sjedine. Taj zvuk upućivao je vjernike na stvarnost života vječnoga.

Pjevanje je u crkvi, prema obredniku, bilo gregorijanski koral, koji se u Franjevačkom redu duže očuvao nego u drugim redovima i u stolnicama.[3] Pjevači i zbor najviše su pjevali psalme, antifone i himne, osobito marijanske (*O gloriosa Virginum; Maria Mater gratiae; Decus morum; Ave maris stella*), za sv. Antu: *En gratulemur hodie*; na blagdan sv. Franje antifonu *Salve sanctae Pater.*

Osim toga, naglašena je u običajniku pobožnost prema Bl. Mariji. Svake subote iz kora (pjevališta) išlo se Gospinoj kapeli pjevajući *O gloriosa virginum.* U kapeli bi se ispjevale lauretanske litanije, pozdrav Gospin a zatim nakon naklona odlazilo u sakristiju, dok se u pjevalištu pjevalo *Maria Mater gratiae.*

Povezivanje oficija i pobožnosti prema Mariji vidi se iz obreda uoči Vodokršća (5. siječnja). Na "dvajest uri" (oko 13.00 sati) slavilo se i zvonilo na večernju koja se pjevala. Nakon toga se pred velikim oltarom pjevaju litanije, sigurno uz sudjelovanje vjernika. Kad bi to završilo, redovnici su iz sakristije išli dva po dva za križem k vodi koja bi se blagoslovila "kako u šćavetu" (hrvatskom lekcionaru - epistolaru). Voda je služila za blagoslov kuća u Sinju, a seljaci, jer se kuće po selima nisu blagoslivljale, svetu vodu su nosili kućama, škropili prostorije i čuvali u kući jer nijedna kuća nije smjela biti bez nje. Nakon toga se u pjevalištu molila "kumplita pod glas".

Jednako se i na "Candaloru" (Svijećnicu, 2. veljače) poslije podne, nakon izloženja presv. Sakramenta, pred Gospom molilo litanije a nakon njih ljubile relikvije (moći Bl. Djevice). Tako je bilo svakog blagdana.

Subotom su se pjevale litanije u Gospinoj kapeli. Nakon povečerja, dva akolita (svjećonoše) nosila su svijećnjake a korist bi

3 Usp. RIGHETTI M., *Manuale di storia liturgica,* vol II, ed. Ancora 1969, 656 i sl. Righetti slijedi mišljenje ponajboljega stručnjaka Dom Pothiera da su franjevci najduže sačuvali originalne gregorijanske napjeve. Vidi: E. CLOP, *St. François,* str. 800; A. GASTONE, *St. François,* str.177.

zapjevao *O gloriosa virginum*. Procesionalno, dva po dva, išli su redovnici Gospinoj kapeli gdje bi se na oltar stavili svijećnjaci, "otvorila Gospa" koja je inače bila prekrivena velom. Svjećonoše bi počeli recitirati litanije a drugi su odgovarali: *"ora pro nobis!"* Nakon toga bi se izmolio Gospin pozdrav. Koristi bi tada zpjevali *Maria Mater gratiae*. Na povratku u pjevalište svijećnjaci bi se stavili na veliki oltar odakle su ih i uzimali. U pjevalištu bi svećenik - predvodnik podijelio opći oprost us psalam *De profundis*.

Prema Euharistiji, obljubljenoj franjevačkoj pobožnosti, odavalo se duboko poštovanje. Svakog bi se blagdana i nedjelje izlagalo Svetootajstvo. Redovnicima su u tome pomagali bratimi "Scule Prisvetoga Sakramenta", a i bratimi "Bratovštine dobre smrti".

Izloženje presvetoga Sakramenta organizirali su redovnici, uz sudjelovanje bratima koji su palili svoje svijeće, resili oltare, skupljali milostinju.

Franjevci su o svom trošku izlagali na ove blagdane: na "Gospu Candaloru" (Svijećnicu); "na patrocinio" (zaštitnika) sv. Josipa i to na njegovu oltaru; preko devetnice sv. Paškala; na sv. Antu (ako blagdan ne bi pao na osminu Tijelova); na Veliku Gospu; na Malu Gospu; na sv. Didaka (13. studenoga); na Bezgrešno Začeće Bl. Djevice; u nedjelju osmine i na samu osminu te svetkovine.

"Skula od Sakramenta" brinula se oko izloženja u ove dane: na prvi dan u godini; na Ime Isusovo; u korizmene nedjelje osim na Cvjetnicu; na blagdane sv. Matije, Josipa i na Navještenje Bl. Djevice; četrdesetsatno izloženje (*quarantore*); kroz tjelovsku osminu; na sv. Roka; svake treće nedjelje nakon župne Mise s procesijom.

"Skula mrtvih duša" održavala je izlaganje na "Triduo za martve", u korizmene petke, osim dva posljednja; na sv. Franju; na Mrtvi dan; svake prve nedjelje u mjesecu i na Staru godinu.

Članovi tih dviju bratovština time su djelotvorno sudjelovali u liturgijskom životu župe. Izloženje se znalo držati u crkvi, u kapelama *"zarad comoda puka"*. Međutim, to nije bilo u skladu s crkvenim odredbama jer se moralo odvijati na velikom oltaru. Stoga su bratimi "Dobre smrti" odredili 23. siječnja 1752. da će unaprijed izlagati samo na velikom oltaru. Ipak, izuzetak su bili oltari sv. Josipa i svetaca Paškala i Didaka *"budući puku isto koliko da se čine i na velikom otaru"*.

Propovijedalo se u nedjelje i na razne zapovjedne blagdane, osim u vrijeme žetve, u mjesecima srpnju, kolovozu i u rujnu. u tom tromjesečju jedino se propovijedalo 2. kolovoza (Porcijunkula), na Veliku Gospu i na Malu Gospu. Propovijedao je jedan od provincijske uprave određeni svećenik (*concionator*). U običajniku nisu upisane korizmene propovijedi, jer su uvedene, kao što ćemo iznijeti, krajem stoljeća. Upisan je put križa i izloženje Sakramenta. Posebno se spominju propovijedi na Mlado ljeto, za "Triduo" (o čemu ćemo pisati), na Čistu srijedu, na Veliki petak, na blagdan sv. Ante, na Veliku Gospu, na Božić. Ne spominje se ni molenje u crkvi sv. krunice. Težište je bilo na redovničkom časoslovu, sv. misi i pučkim pobožnostima.

Oltari su se ukrašavali "štogod bolje može" na Uskrs, na Duhove i na blagdan Presvetoga Trojstva tako da bi se stavljao predoltarnik, srebrni svijećnjaci i svijeće od dvije librice. Jednako bi se tako kitio veliki oltar na Tijelovo, Gospu od anđela i na Sve svete, ali vjerojatno i na Božić, što nije upisano. Damasci u Gospinoj kapeli stavljali su se samo na dan Marijina očišćenja (2. veljače), na Navještenje - Blagovijest (25. ožujka) i na Porođenje Marijino (8. rujna).

2.1 *Uskrs i Božić*

Dvije najveće svetkovine Uskrs i Božić, liturgijski su se slavile na najsvečaniji način. Na *Veliku subotu*, dva sata prije podne, rekli bi se svi časovi naglas a zatim bi se obavili obredi kao u misalu. U običajniku nisu upisani narodni običaji, niti blagoslov jela na Uskrs. Poslije 22 sata zvonilo se na povečerje u jedno zvono a na molenje litanija u sva zvona.

Na *Uskrs* ujutro po Zdravo Mariji (oko 5 sati) zvonilo se tri puta na jutarnju. Treće čitanje se pjevalo "s pluvijalom i svitnjacih". Preko pjevanja "*Benedictus*" kadio bi se i Gospin oltar a na velikom bi se pjevala završna molitva. Preko "velike mise" iznosilo se šest toraca (velikih svijeća).

Gospin oltar se kadio i preko večernje za pjevanja "*Magnificat*", izmolila molitva i pjevalo litanije te se s križem blagoslovilo prisutne. Povečerje se govorilo u koru u pô glasa. Tako je i Uskrs bio marijanski obojen.

Slično je slavljen drugi i treći dan Uskrsa, ali bez toraca. Bilo je i nekih izmjena i u molenju oficija. Naime, odmah nakon noćnice molio se prvi čas a treći se pjevao u vrijeme kad se redovno molio deveti čas (oko podne), dok su se litanije pjevale na velikom oltaru.

Božić se slavio još raskošnije. Blagdan Porođenja Gospodinova počimao se slaviti na podne 18. prosinca. Uoči Božića slavilo se i zvonilo u "dvajest uri" (13,00 sati) za večernju. U obredu je sudjelovalo dvanaest svećenika, dva asistenta u plaštevima a šest pjevača i tri đaka u košuljama. Večernja se pjevala. Na "*Magnificat*" kadio bi se veliki i Gospin oltar. Iza "*Benedicamus Domino*" vraćalo se u sakristiju. Povečerje se pjevalo u obično vrijeme a litanije su se molile u Gospinoj kapeli.

Na pet i po sati noću (22,30 sati) počelo bi se slaviti i zvoniti za noćnicu, jutarnju i za Misu ponoćku. Oblačilo se kao i na večernju. Svećenik - predvodnik okadio bi oltar i počeo službu Božju. Čitanja prve i druge noćnice pjevale su se "ako bi imao tko, hoće reći, tko bi znao i umio", ali čitanje trećeg "nokturna" moralo se uvijek pjevati i to pred velikim oltarom na strani evanđelja. To se odvijalo na poseban način. Naime, nakon što bi se izrecitirali psalmi treće noćnice, poddakon bi stavio na ramena plašt, a dva pjevača nosila su "torce" te iz pjevališta u dvoje podijeljeni došli pred oltar gdje bi bio postavljen "ligil" - leđir i na njemu je stajao brevijar. Pjevalo bi se prvo čitanje trećeg nokturna a prema pjevaču su stajali "obraze okrenuvši" nosioci toraca. Kad završi "lekcion", vratili bi se u kor uz sviranje orgulja dok se naglas govorio responzorij ili se pjevao. Nakon toga, đakon u plaštu s četiri torca pjevao bi drugo čitanje. konačno svećenik, praćen đakonom i poddakonom u plaštevima a pred njima dva svijećnjaka i šest toraca došao bi leđiru okružen s obje strane pratnjom. Svećenik bi pjevao treće čitanje. Kad bi završio, svi bi se vraćali. Dok su redovnici pjevali "*Te Deum*", kadili bi se veliki i Gospin oltar. Nakon molitve i "*Benedicamus Domino*" odlazilo bi se u sakristiju.

Nakon toga služila bi se misa "u troje" na velikom oltaru. Nakon poslanice pjevalo se "U se vrime godišta". Predvodnik bi kratko propovijedao o Isusovu porođenju. Fra J. Filipović je zabilježio na kraju božićne propovijedi kako je običaj u bosanskoj provinciji

propovijedati preko sve tri mise i stoga će on drugu propovijed "učinit u kratko" o bl. Djevici.[4] Na "*Sanctus*" se iznosilo šest toraca.

Na dvanaest sati (5 sati ujutro) zvonilo se u tri zvona. Poslije drugoga "zlamenja" pjevao bi se prvi čas. Misa zornica bila je s jednim svećenikom na Gospinu oltaru. Nakon poslanice pjevala bi se sekvenca "U se vrime godišta" a održala bi se i propovijed. Preko mise morali su se pričestiti đaci i braća.

Na sedamnaest sati (10 sati) slavilo bi se i zvonilo za veliku, župnu misu prije koje bi se molio treći čas, dok su se obredi odvijali kao preko noćne mise.

U dvajest i jedan sat (14 sati) zvonilo se na večernju koja se po običaju pjevala. Sutradan, u deset sati noći (3 sata) zvonilo se za noćnicu (matutin). Deveto čitanje se pjevalo s plaštem i uz svjećnjake. Ostalo je bilo kao u blagdanske dane ali se preko mise nisu iznosili torci.

2.2. *"Procesioni" - ophodi*

Ophodi ili procesije bili su sastavni dijelovi obreda. Dijelili su se u velike i male. Najveći ophod odvijao se na Veliki petak. Preko njega se željelo probuditi kod vjernika kajanje za grijehe i stoga se odvijao uz nošenje upaljenih svijeća, molenja pokajničkih molitava a vrhunac je bio pjevanje "Ispovidite se" u crkvi pred Svetootajstvom. U tom ophodu nisu se sačuvali srednjovjekovni običaji bičevanja ili nošenja križeva kao u primorskim mjestima. U Sinju je sve bilo jednostavnije ali prožeto dostojanstvom kajanja za grijehe.

Uvečer, nakon Zdrave Marije svrstala bi se procesija s Presvetim kojega je nosio svećenik u crnoj odjeći (!), odjeven plaštom s bijelim velom na ramenu pjevajući himan "*Vexila ...*" (Barjaci kreću Kraljevi). Išlo se "po mistu običajnomu". Kad bi ophod završio, svećenik bi na velikom oltaru okrenuo "obraz puku" držeći u rukama pokaznicu sa Svetootajstvom. Dva pjevača bi počela "harvatski Pismu (psalma, op. p.) 135: *Ispovidite se Gospodinu jer je dobar*" a cio bi svijet odgovarao: "*Jer je u vike milosarđe njegovo*!" Nakon što bi se ispjevao cijeli psalam, svećenik bi podglas molio: "*Respice quaesumus*

4 Knjižnica Franjevačkog samostana u Sinju, Rukopisi, fasc. 1, sv. 4; fasc. 2, sv. 2, list 101.

Domine ...", podijelio blagoslov i povratio Svetootajstvo u tabernakul (u sveti grob").

Druga velika procesija održavala bi se na *Tijelovo*. Nakon sv. mise, svećenik bi odložio misnicu i stavio preko ramena plašt dok bi ostali svećenici obukli misnice a u rukama su nosili kaleže, "đaci" u košuljicama i košuljama nosili patene - plitice. Ophod bi išao "nizbrdo kroz Varoš do križa" koji je stajao na početku varoši pjevajući "*Pangue lingua*" te "uzbardo na Barezinu kuću" (Ispred Belina volta). Tu bi se uredio oltarić dok je drugi stajao ispred kuće obitelji dalla Costa, na vrh gradskog trga. Preko trga ophod bi se vratio u crkvu.

Za taj je dan P. Knežević spjevao pjesmu u kojoj je molio za redovnike, glavare, žene, momke i djevojke, da blagoslovi "naša polja i pribivanja - i sva naša pribivanja, Bože pridobri"[5] Knežević je bratimima posvetio prigodnu pjesmu za petak "po Tilu Gospodnjem":

"O bratimi prisvetoga
Sakramenta radujte se,
I faleći Svemogoga,
Da ste, što ste, dičite se."

U pjesmi, jednostavnim riječima Knežević ističe kako braća po svem svijetu toga dana slave Boga, koji:

"Pod obličjem naravnoga
Kruha dakle, kog gledamo,
Ostavi nam seb' istoga
Da ga svođer uzimamo."

Zbog njihova služenja Knežević je sazvao na njih blagoslov "od xupana počimavši".[6]

Na blagdan *sv. Ante* nakon večernje i povečernje svećenici i klerici išli bi iz pjevališta u kapelu sv. Ante. Tu bi se blagoslovilo ljiljane i svaki fratar bi dobio ljiljan da ga nosi u procesiji. Nasred crkve "na jedan tavulin" (stolić) stavio bi se Svečev kip. Pokadivši ga, dva pjevača, obučena u košuljice, zapjevali bi himan "*En gratulemur*

5 ISTO, fasc. 1, sv. 4.
6 ISTO mjesto.

hodie". Ophod s kipom išao bi istim putem kao i na Tijelovo. Nakon ophoda "čini /se/ s' pulpita jedno govorenje, (ako se hoće) ..." a zatim bi se kip stavio u nišu kapele i obred bi se nastavio s izloženjem Svetootajstva na velikom oltaru "svićam našim". Pjevalo bi se "*Tota pulchra*" i "*Si quaeris* ..." Nakon obreda u svečevoj kapeli ljubile su se relikvije (moći).

Najveći ophod odvijao se na *Veliku Gospu*. Procesija je počimala u "četrnajest uri i po" (10,30 s.). Predvornik ili "misnik" u plaštu, đakon i podđakon u košuljicama, četiri pjevača, te četiri svećenika koji su nosili Gospin okvir sa slikom, trojica đaka u košuljama, jedan koji je nosio kadionik a dvojica sa svijećnjacima i jedan brat koji je nosio križ na početku ophoda iz sakristije došli bi u Gospinu kapelu. Okvir bi svećenici digli s oltara i stavili na "tavulin". Misnik bi pokadio sliku i zapjevao "*Ave maris stella*". Pjevači bi nastavili pjevati himan a zbor bi nakon svake kitice ponavljao prvu kiticu.

Ophod bi išao s južne strane do kraja samostanskog vrta na Žankovu glavicu a odatle se spuštao niz glavicu prema mostu preko Goručice. Odatle "usbardo kroz Varoš gonji". Kad bi se stiglo do Manzanove (Čatipovića) kuće, procesija bi stala i đakon zapjevao "*Jube domne benedicere*" (= Gospodine, molim blagoslov), a svećenik bi mu odgovorio: "*Nos cum prole pia benedicat Virgo Maria*" (= Nas zajedno s pobožnim pukom nek blagoslovi Djeva Marija) a zbor bi završio pjevajući "Amen". Tada bi se blalgoslovio grad Sinj i krajina Sospinom slikom "dižući na križ, spuštajući, okrićući" uz pjevanje himna "*O gloriosa virginum*" prema napjevu "*Ave maris stella*". Nakon toga ophod se nastavio prema Barezinoj kući i uz pjevanje "*Te Deum*" spuštao na trg do crkvenih vratiju. Tu bi se održala propovijed ako bi bilo lijepo vrijeme i nakon nje, uz pjevanje "*O gloriosa virginum*" ušlo bi se u crkvu. Ukoliko bi padala kiša, propovijedala su dva propovjednika: jedan "s pulpita" (propovjedaonice) u crkvi a drugi vani "zarad mnoštva puka".

Manji ophodi održavali su se preko trga i to s Presvetim svake treće nedjelje u mjesecu nakon župne Mise. Organizirali su ih bratimi bratovštine Presvetoga Sakramenta uz svoje svijeće koje su zapaljene nosili u rukama. Na Svijećnicu bi se pred velikim oltarom blagoslovile svijeće i s njima obavila procesija preko trga. Nakon toga pjevala bi se Misa u Gospinoj kapeli.

"Za 40 uri" (Quarantore)[7] održalo bi se četrdesetsatno izloženje Presvetoga Sakramenta za klanjanje vjernika. Ono se i danas održava u Sinju u prva tri dana Velikoga tjedna a počinje u podne na Cvijetnicu. U 18. stoljeću izlaganje se držalo od utorka do petka u petoj nedjelji korizme, u nedjelji Muke. Nakon Mise "u tri" održao bi se kratki ophod po trgu a zatim izložilo Svetootajstvo "z' dvanajest svića užgani šest uri". Oficije u koru, dok je "na dvoru" Presveto, molilo se podglas. U vrijeme molenja oficija prvi put bi prikucalo malo zvono. Drugoga i trećeg dana Presveti bi se Sakramenat izlagao 12 sati. Četvrti dan, u petak, odvijao se ophod kao i u utorak, a Svetootajstvo se izlagalo 10 sati. Za vrijeme izlaganja "kucaju se ure u veliko zvono ..." (od jednog otkucaja do 40., svakog sata po jedan otkucaj više). Vjernici bi tada poklicali i po ulicama a znalo se moliti: "Blažena ura, blaženi čas kad se porodi Isus Bog naš!" Ipak bi se uz kucanje satova, zvonilo Zdrave Marije, što danas nije običaj. Za sve drugo (za oficije, Mise ili za mrtvaca) nije se u te dane zvonilo, a niti zlužila Misa zornica, ni molio put križa. Kroz korizmu nije se više izlagalo Svetootajstvo do Uskrsa.

U osmini Uskrsa ophod bi se odvijao uz samostanski vrt, a vraćao se niz Žankovu glavicu u crkvu. Na vrh glavice stavio bi se stolić na kojem bi se spustila pokaznica, zapjevao "*Tantum ergo*" uz molitvu: "*Deus, qui nobis sub Sacramento* ...", blalgoslovila Krajina "kako i s' otara u carkvi" i povratili bi se u crkvu. Ophod je vodila bratovština Presvetoga Sakramenta "kako jim zapovida Bulla etc."

Za tu prigodu P. Knežević je spjevao posebnu pjesmu u kojoj se divi ljubavi Božjoj koja je za nas otišla u smrt, ali i dala sebe u obliku kruha i vina. Zbog svoje neharnosti Knežević nutka na kajanje da bi molio za blagoslov polja, blaga ali i za bratime:

"Xupana čuvaj od bola svakoga
Za njim braću sveg Bratimstva tvoga
Nek Ti svi sluxe virno, pak se zdruxe
Na nebu s tobom."[8]

Kroz tri dana "Rogacziona" (prosnih dana),[9] nakon mise obavljala se procesija preko trga pjevajući litanije Svih svetih. Po selima bi

7 Opširnije o tome vidi: J. ŠETKA, *Terminologija,* 144-145.
8 Knjižnica Franjevačkoga samostana u Sinju, Rukopisi, fasc. 1, sv. 4.
9 Opširnije o tome vidi: J. ŠETKA, *Terminologija,* 262-263, Rogacioni.

se blagosivljala polja: na Radošiću prvi dan; drugi dan u Brnazama; treći u Glavicama. Svećenik je za poslužbu vodio dva đaka.

U osmini Tijelova kretala je procesija po trgu, uoči Porcijunkule ili Gospe od anđela. Preko nje se pjevao himan "*Decus morum* ..." Na povratku bi se stavila "lipo narešena" drvena daščica s natpisom "*Indulgentio plenaria*" (opći oprost) na oltarić ispred kapele mrtvih duša (Sv. Franje).

Mnogo duži su bili obredi na dan sv. Marka kad su se blagoslivljala polja. Nakon što bi se izmolio deveti čas, svećenik, obučen u "pluvialu paunacu" (ljubičastom plaštu), skupa s đakonom i poddakonom, obučenim u košuljama, s trojicom đaka, dva za nošenje svijećnjaka i treći za kadionik, s đakom ili bratom u košulji koji bi nosio križ, izišli bi iz sakristije pred veliki oltar. Tu bi đakon i ostali zapjevali na "harvatski letanije velike". Procesija bi išla od crkve do kraja samostanskog vrtla te ispod Žankove glavice te na Goručicu i kroz Varoš vratila bi se u crkvu. Ophod bi se prekidao na četiri mjesta: na raskrižju niže samostankog vrtla, ispod Žankove glavice a niže groblja te treći put na raskrižju kod mosta na Goručici i četvrti na raskrižju kod križa. Na njima bi se iz "Šćaveta" (hrvatskog lekcionara) pročitalo evanđelje i molitva za blagoslov polja s malim križem na sve strane, ali i "na svakom oruđu" (svetom posuđu) drugim riječima:

1. *S'KRIŽOM*

   MISNIK: Po zlamenju Križa svetoga od zla svakoga.
   KOR: Oslobodi nas, Gospodine.
   MISNIK: U ime Otca, i Sina, i Duha Svetoga.
   KOR: Amen.

2. *S' TROJICOM*[10]

   MISNIK: Od munje, grada i groma.
   KOR: Oslobodi etc.
   MISNIK: U ime ... etc.
   KOR: Amen.

3. *S' CEREOM* (svijećom)

10 Trstika s tri svijeće. Opširnije o tome vidi: J. ŠETKA, *Terminologija,* 316, Trojica.

MISNIK : Da plod zemlje dat, i uzdarxat dostojiš se.
KOR: Tebe molimo usliši nas.
MISNIK: U ime ... etc.
KOR: Amen.

4. *S' KADIONIKOM*
MISNIK: Da oblake ukrotiš i ponozit dostojiš se.
KOR: Tebe molimo ... etc.
MISNIK: U ime ... etc.
KOR: Amen.

5. *S'VODOM SVETOM*
MISNIK: Da da dax dobar, ugodan dopustit dostojiš se.
KOR: Tebe molimo ... etc.
MISNIK: U ime ... etc.
KOR: Amen.

U crkvi pred velikim oltarom, kako je bilo i u "Šćavetu", izmolila bi se molitva sv. Marku i to "harvatski". Pjevala bi se Misa sv. Marka, dok bi se druga molitva izrekla "od Rogaciona".[11]

3. "Od duša od očišćenja"

U Sinju je duboko bila usađena pobožnost prema dušama u čistilištu. Nju su svojim propovijedima širili franjevci a među narodom još više podržavali župnici pa i bratimi "Skule Duša očišćenja".

Zbog bogoljubnosti prema toj pobožnosti u Sinju su uvedena posebna tri dana molitava za mrtve a zvali su ih "Triduo".[12]

U posljednju, naime, nedjelju po Vodokršću, u talijanskom tekstu u ponedjeljak nakon seksagezime (60 dana prije Uskrsa), održala bi se propovijed o dušama u čistilištu. Preko nje bi se preporučilo skupljanje milostinje. Župan (upravitelj bratovštine) bi organizirao skupljanje milostinje po gradu i po selima sinjske župe. U ponedjeljak

11 Usp. J. ŠETKA, *Terminologija,* 262-263, trodnevne molitve s ophodom prije blagdana Uzašašća.
12 J. ŠETKA, *Terminologija,* 315, Triduo.

septuagezime (70 dana prije Uskrsa), kako piše u hrvatskom tekstu, nakon oficija za mrtve, pjevala bi se misa s tri svećenika (interca) ako bi dan bio "podupal" (semiduplex) ili misa prema oficiju ako je bio "dupal" (duplex) i to na velikom oltaru. Nakon mise dalo bi se odriješenje nad "Tumbe" (odrom).

U "dvajest i jednu uru" (oko 15,00 sati) zvonila bi sva zvona i izmolila u po glasa večernja i povečerje uz "brecanje" (udaranje u zvona isprekidanim zvukom) zvona za izlaganje Sakramenta. Pred Svetootajstvom održala bi se kratka propovijed o dušama mrtvih. Nakon toga bi se u pjevalištu pjevao psalam "Miserere" i uobičajeno završavalo izloženje. To se ponavljalo sva tri dana.

Uoči Dana mrtvih (tj. 1. studenoga), nakon večernje i povečerja Svih svetih, redovnici su pjevali večernju "od martvih, sviećam oko tumbe[13] pri otarom velikim", dok se u sva zvona "breca". Nakon večernje, molila bi se "cumplita, juternja od oficija i letanije Gospine, sve glasom nizokim".

Uvečer, "quarat", četvrt sata nakon Zdrave Marije, sva zvona su zvonila u tri "navratka" a zatim se dugo "brecalo". To je stvaralo atmosferu tuge i plača pri sjećanju na preminule.

U 10 sati (oko 2,00 sati) zvonilo se triput a zatim bi se u koru izmolila jutarnja za mrtve naglas. Svete bi se mise redale u Gospinoj kapeli sve do molenja prvog časa "ako bi ji bilo od lemozine". I ujutro, nakon Zdrave Marije, ponovno bi "brecalo". Prvi čas se molio naglas, ali treći "podglas". Zatim bi se služila misa "u trih" i pjevala "s' organom" u kapeli bratovštine Dobre smrti. Nakon nje, na velikom oltaru služila se misa za bratime "Skule od Sakramenta", jednako uz pratnju orgulja. Nakon nje redale su se mise "ako bi bilo, reko, od lemozine".

Na 17,00 sati (oko 9 s.) ponovno se tri puta zvonilo a na "drugoga zlamenje" molio se šesti i deveti čas "podglas", a zatim pjevala misa "za sve duše očišćenja u općinu, gratis".

Nakon mise, svećenik bi stavio crni plašt, a podđakon bi nosio "na koplju krix" te bi došli u kor. Pjevači bi zapjevali responzorij iz prvoga čitanja: *"Credo quod Redemptor meus vivit"* - *Vjerujem da Otkupitelj moj živi.* Svećenik bi iznad fratarske grobnice dao

13 Opširnije o tome vidi: J. ŠETKA, *Terminologija,* 317, Tomba.

odriješenje. Nakon toga, održao bi se ophod po crkvi, uz sudjelovanje bratima "Skule martvi Duša, obučeni u njihove košulje". Za ophoda pjevalo se dva, tri ili više stihova: *Dies irae, dies illa* ... od jednog "stajališta" do drugoga. Na postajama bi se davalo odriješenje a bile su: pred kapelom sv. Ante, pred kapelom sv. Ivana, pred kapelom sv. Franje i pred Gospinom kapelom. Nakon toga bi se kroz kor otišlo "u Cemeterio" - groblje na jugu crkve. Tu su bila tri stajališta: prvo nešto dalje od velike kapele (apside), drugo iza bratimske kuće, a treće iznad nje prema "ćiopkom od carkve". Nakon toga se kroz glavna vrata ušlo u crkvu "k' tumbi", odru pred kojim bi se zapjevalo *Libera me* ... i dalo odriješenje.

Kroz osminu Dana mrtvih ponavljali su se obredi za mrtve. "Za drugi podupal" (semiduplex) govorilo bi se oficije za mrtve i misa i to besplatno za redovnike koji su u Sinju umrli, a na samostanskoj grobnici zapalile bi se četiri svijeće. U trećem "poduplu" uz oficije bi se pjevala misa za roditelje i rodbinu redovnika koji su živjeli u sinjskom samostanu. Preko mise bi se prostro "veo iliti postav" a zapalile bi se četiri svijeće. u četvrtom "poduplu" služila bi se misa za "lemozinu" skupljenu na Dan mrtvih.

4. Posebni obredi

4.1. *Ophod u prigodi suše*

U Običajniku su upisani i posebni obredi. To je prvenstveno ophod s Gospinom slikom u prigodi suše kad se molilo za "dax", tj. kišu. U slučaju velike suše pučki bi glavari došli gvardijanu za "prikazat potribu od daxda" i moliti ga da se s Gospinom slikom obavi ophod. Najava je morala biti tjedan prije ophoda da bi se u nedjelju preko mise objavila procesija narodu. Ukoliko bi bila "velika stega", kratki bi se ophodi držali u srijedu, petak i u subotu.

Ti su se ophodi vršili ovako: prije večernje, spustila bi se Gospina slika na oltar gdje bi ostala cijeli tjedan da se vjernici pred njom mole, obilaze oko Slike, rupcima dodiruju okvir i staklo pod kojim se nalazila Slika, da bi vršili zavjete ... Nakon povečerja, franjevci bi u koru pjevali litanije i "*Salve Regina*", izmolili Gospinu molitvu i molitvu za kišu iz Rimskog obrednika, dok bi se glasala zvona "s' prikucanjem". Jednako bi se svako jutro iza devetog časa, na koji se

zvonilo tri puta s tri zvona, redovnici skupili u sakristiju a predvodnik bi obukao "pluvial violaceo" (ljubičasti), dva pjevača košulje, jedan svećenik košulju i ljubičastu štolu noseći križ, dva đaka košulje noseći svijećnjake te bi svi došli pred veliki oltar i zapjevali *Exurge Domine* ... Nakon te antifone, pjevalo se "diački" (latinski) litanije i vršila procesija po trgu. Na povratku u crkvu pjevao se psalam u koru i konačno izmolila molitva prema Rimskom obredniku. Misa se služila prema oficiju dana. Ako bi se Bog smilovao i "daxdilo", misa bi se služila pred Gospinom slikom.

Ako ne bi pala kiša, u nedjelju ujutro "na dvi ure i po pria podne" (=9,30 s.) slavilo je i zvonilo pozivajući vjernike da prisustvuju svetim obredima. Misa "u trih" pjevala se u Gospinoj kapeli. Preko nje bi svećenik govorio "štogod ukratko od pokaranjah Božji, i priporuči da idu u procesionu s'velikim bogoljubstvom, još bosonogi, govoreći krunicu ili rožarje".

Nakon svršetka mise, predvodnik bi stavio bijeli plašt a ostali košulje. Okadila bi se Gospina slika i zapjevalo *O gloriosa virginum.* Procesija bi išla na Štaliju i od Goručice ravno crkvi. Kad bi se pjesma završila, molila se franjevačka krunica i pjevale Gospine litanije. Nakon ulaska u crkvu pjevala se *Salve Regina*, izmolila molitva Gospi i druga za kišu. Zvonilo se podne i pozdravilo Gospu.

4.2 *Primanje nadbiskupa i providura*

Filipović je napisao kako bi nadbiskup, osobito kad bi prvi put pohodio Cetinu, najprije došao u samostan i ostajao "sa svom cortom" (= pratnjom) cijeli tjedan. Inače, redovno je pohađao jednu godinu polovicu Krajine, a drugu ostali dio.

"Kad se nadbiskup odluči doći, pošalje gvardijanu, koji je i župnik Sinja, pismo s molbom" da mu pošalje u Split konje "pod sedlih" i za "seiksanu" (= pratež). Gvardijan bi molio sinjskog providura i kolonela Krajine da mu nađu konje. S njima bi išao i gvardijan u Split pred nadbiskupa. kad bi povorka iz Splita stigla na most preko Goručice, slavila bi zvona sve dok nadbiskup ne bi sjahao u samostanskom dvorištu. Za tu prigodu uresili bi se svi oltari, osobito veliki i Gospin. U toj prigodi napravio bi se "tronet" - tron za nadbiskupa između Gospine kapele i vratiju sakristije.

Pri dolasku nadbiskup nije ulazio svečano u crkvu, nego bi se redovnici poredali uz južna vrata dvorišta. Kad bi nadbiskup sjahao, svi bi mu poljubili ruku i pratili ga do "celle" - sobe u kojoj bi "konakovao".

Sutradan, redovno u nedjelju, zvonilo se tri puta za Veliku misu. Pred velikim oltarom pripremila bi se klupa pokrivena ćilimom s dva jastuka na kojima bi nadbiskup klečao. Nadbiskup bi se obukao u svojoj sobi i išao k vratima gdje su ga čekali bratimi bratovštine Presvetoga Sakramenta s baldakinom. Nosila ga je "banka" (!), dok su svi bratimi čekali nadbiskupa. Njima bi se pridružili redovnici uz nadbiskupovu pratnju, dok bi gvardijan nosio mali križ. Šuteći bi išli preko dvorišta i kroz vrata uz crkvu prema trgu, te na crkvena vrata. Nadbiskup bi kleknuo na vratima na ćilim i jastuke a gvardijan bi mu dao poljubiti križ, škropilo s blagoslovljenom vodom kojom bi se prekrstio te "navicelu s' tavnjanom" (= lađicu s tamjanom). Kad bi nadbiskup usuo tamjan u kadionik, gvardijan bi ga tri puta pokadio uz duboki poklon prije i poslije kađenja.

Nadbiskup bi zatim ušao u crkvu uz pjevanje antifone *Sacerdos et Pontifex* i obred bi se odvijao kako je određivao ritual. Nakon toga "slidi činit svoja posla: vižitaje Sakrament, sveto ulje i karćienicu (krstionicu, op. p.), drugo ništa. Čini sve funkcione na otaru velikomu".

Kod drugih pohoda mjesto baldakina nosila se "umbrella" i to ju je nosio netko od njegove pratnje ("družine"). Ako bi nadbiskup, piše P. Filipović, želio da mu se nosi baldakin a ne "umbrella", morao je osobno zamoliti "banku" bratima, jer "nami bo fratrom po svakomu razlogu ne pristoji se nosit ga".

4.3. *Doček providura*

Jednako je bio svečan i *doček općeg providura* kad bi prvi put pohodio crkvu. U toj bi se prigodi oltari, osobito veliki i Gospin, nešto ljepše "od svagdanjega narešenja" ukrasili. Na veliki i Gospin oltar gorilo bi šest "candellota" (= debelih svijeća). Pred velikim oltarom stavljala se klupa pokrivena crvenim pokrivačem ili ćilimom s dva jastuka, a jednako i na vratima crkve.

Čim bi na Gradu pukao "maskul ili top", slavilo bi se u sva zvona dok general ne bi ušao u crkvu. Na vratima bi ga dočekali

gvardijan ili provincijal s fratrima predvođeni srebrenim procesionalnim križem "na koplju" i svećenik s "paksom"[14] u ruci. Njega bi dao općem providuru da ga poljubi, govoreći: "*Pax tecum*" a zatim bi mu pružio škropionicu s blagoslovljenom vodom da se prekrsti. Orgulje bi svirale i pjevalo se *Te Deum,* dok bi povorka išla k velikom oltaru. Ispred njega izmolile bi se ritualne molitve. Nakon nje "svi skupa fratri učine generalu dubok poklon s'glavom".

Ako bi opći providur želio vidjeti i pozdraviti Gospinu sliku, "udilj se Gospa otvori".

Iako se susret s općim providurom obavi u crkvi, ipak bi starješina samostana s četiri starija fratra otišao pokloniti mu se u kuću gdje bi odsjeo. Ako ne bi odmah nakon dolaska u Sinj pohodio crkvu, sutradan bi se, kad bi došao slušati misu, obred svečanoga ulaska izvršio. Svakog dana, kad bi slušao misu, dočekao bi ga gvardijan i na vratima pružio svetu vodu, dok bi fratri stajali "prid carkvom uza zid od carkve", poklonili bi mu se, što nisu radili kad je nakon mise izlazio iz crkve, niti mu pravili "špalira" kad bi odsjeo u samostanu.

Samostanski đak služio je misu kojoj je prisustvovao opći providur, bilo da ju je služio generalov kapelan ili koji od fratara a preko nje je gorjelo šest "kandelota". Kad bi opći providur odlazio iz Sinja, gvardijan bi ga s fratrima pozdravio, zaželio mu dobar put, preporučio se "njegovu braniteljstvu, ali sve u malo besida".

14 "Paks" ili "pacifikal" je mali križ na niskom stalku kojim je svećenik blagoslivljao vjernike ili bi se ljubljenjem toga križa obavljao obred mira u bogoslužju. (Opširnije o tome usp: JUNGMANN, *Missarum sollemnia, II,* 399-413; A. BADURINA, *Pacifikal,* u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva,* Zagreb 1979, 445.

Umjesto zaključka

Rukopisni Običajnik sinjske crkve napisan 1752. g. odražava liturgijsku praksu i različite oblike pučkih pobožnosti koje su gajili franjevci u sinjskom samostanu i njima povjereni vjernici u gradu Sinju i okolici u 18. i 19. stoljeću. Neki su oblici tih običaja djelomično sačuvani sve do našega vremena što je znak duboke ukorijenjenosti u vjerničku svijest franjevaca i običnih vjernika.

Opisi obreda i pobožnosti koje su preporučivane odražava barokna obilježja liturgijske prakse koja se u našim krajevima zadržala duže nego u drugim europskim središtima. U temeljima takve pobožnosti nalazila se kultura svetkovanja koja se izražavala prvenstveno emotivnim elementima usmjerenih prvenstveno oku, uhu i osjećajnosti. I najdublje euharistijsko otajstvo usmjereno je prema "pobožnosti", klanjanju, manifestativnim procesijama i vanjskom sjaju više nego otajstvenom sjedinjenju s Kristovim spasiteljskim djelom kojemu vjernici postaju dionici po pričesti.

Duhovnost nosi jako obilježje redovničke, u nekim slučajevima specifično franjevačke duhovnosti koja uključuje i obične vjernike. Ali, obredi i pobožnosti koje donosi navedeni Običajnik imaju angažiranu svrhu: skoro svaki obred i pobožnost računaju na sudjelovanje običnih vjernika koji se o svemu obavještavaju zvukom zvona da se, barem u duhu, priključe redovnicima koji su istovremeno i njihovi duhovni učitelji i vođe. A većina obreda je prvenstveno usmjerena običnim vjernicima: blagoslovi polja, molitva u vrijeme suše, doček providura ...

Običajnik odražava vjersku praksu Crkve svoga vremena ali sadrži i posebnosti naših prostora. Možemo s pravom reći da je to pokušaj prilagođavanja crkvenog duha konkretnim prilikama u kojima su živjeli franjevci i njima povjereni puk u 18. i 19. stoljeću..

Summary

LITURGICAL *LIBER USUALIS* OF CHURCH IN SINJ

Josip Soldo

The archives of the Franciscan Monastery in Sinj keep the manuscript of the *liber ususalis* that describes specific customs in the Monastery and the Church of Our Lady of Mercy in Sinj. The manuscript which has 34 pages, was written in the Croatian language in the ikavian dialect in 1752. Seventeen pages written in Italian were added subsequently. The *liber ususalis* was written by Father Petar Filipović who wanted it to help the Franciscans in performing prayers in the Church and Monastery troughout the year.

The *liber ususalis* brings practical instructions on how and when certain liturgical functions were to be carried out and also specific lyrics of the chants or models for prayers. The analysis of this *liber ususalis* gives an insight into the intensity of religious life in Sinj in the 18th and 19th centuries as well as customs related to it. A special emphasis is given on processions, worshipping of the dead, prayers for a good harvest and honouring civil and church authorities.